

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1899.

V. füzet.

Még egyszer a székelyek eredetéről.

(Első közlemény.)

Mióta „A székelyek eredete“ című dolgozatom megjelent az Erdélyi Múzeum XV. kötetében, dr. Sebestyén Gyula két cikket közölt ellene az „Ethnographia“ folyóiratban „Avarok-e a mai székelyek?“ és „Az avar-székely kapcsolat emlékei“ czímen.¹ Egészen őszintén szólva, csak köszönettel tartozom t. ellenfelemnek eme felszólalásaért, még pedig két okból. Először azért, mert alkalmat adott arra, hogy én is még egyszer hozzászólhassak ehhez a fontos kérdéshez és most pótlólag felhasználjam azokat az adatokat, melyeket előbbi dolgozatomból, a hely szűke miatt, kénytelen voltam mellőzni. Másodszor pedig azért, mert nagy megnyugvásomra szolgált annak tudomásul vétele, hogy előbbi dolgozatomban egészen helyes úton jártam; mivel a legnagyobb erőfeszítéssel is csak olyan-nemű argumentumokat lehetett felhozni az én avar-székely elméletem megingatására, a milyeneket t. ellenfelem cikkeiben olvasok, s melyektől azt egyáltalában nincs okom félteni. Ezen dolgozatom I. részében tehát válaszolni fogok több rendbéli kifogásaira; a II. részében pedig megvizsgálom, hogy voltaképpen miben áll az ő elmélete, a mely szerint az erdélyi székelyek kozár-kabar eredetű határőrök volnának.

I.

Sebestyén Gyula abból a körülményből, hogy én *Lazius*nak és a *ravennai* névtelen geographusnak egy-egy adatát az ezeket felhasználó újabb kori történetírók idézéséből vettem át, azt az „elégge nem korholható rossz szokásomat“ konstatálja, hogy én nem közvetlenül magokat a kútfőket szoktam használni.²

¹ Amaz az 1898. évf., IX. köt. 405—425. l., emez az 1899. évf., X. köt. 1—25. lapjain.

² Etnographia IX. köt. 410 és 412. l.

E megrovásra hármias feleletet adok. Bizony többször meg-
esik, hogy a vidéki kisebb városban lakó s a tudományokkal ú. sz.
magára hagyottan foglalkozó ember nem minden ritkább kútfőhez
juthat hozzá olyan könnyen, mint az, a ki a fővárosban él, vagy
éppen nyakig ül a könyvek között a magy. nemz. múzeum könyv-
tárában! Azután meg — úgy hiszem — engem nem igen érhet
eféle szemrehányás; mert hiszen mindenki tudhatja, a ki akarja,
hogy én már sok török, persa, arab, horvát stb. kútfőt használtam
fel *közvetlenül* és értékesíttem különböző tárgyú munkáimban, —
olyan kútfőket, melyeknek minálunk más a hírüket sem hallotta.
Egyébiránt éppen Sebestyén Gy. illehet legkevésbbé engemet ilyen-
féle szemrehányással, mert ő Budapesten sokkal könnyebben hozzá-
férhetett volna azokhoz a kútfőkhöz, melyeket csak *mások utalásaiból*
idéz, még pedig *olyanokat idéz belőlük, a mik magokban, az illető*
kútfőkben nincsenek meg, vagy nem úgy vannak, a mint ő állítja.
És éppen ebben a tekintetben térünk el egymástól a *közvetett* idé-
zés dolgában. Csak néhány, jellemző példát említek.

Sebestyénnek nem tetszvéen az, hogy én a *székely, székél* nevet
nem szétbontott részekből rakom össze, mint ő, hanem a helyett a
tényleg létező keleti török *szikil, szekil* szóval azonosítom és magya-
rázom: arra utasít, hogy vegyem figyelembe „a balkáni Hindoglu
e század elején kelt török szótárát, a melyben egy *szakul* szó talál-
ható „határőr, végőr“ jelentéssel“. ¹ Sőt még többet is tud erről az
újonnan fölfedezett török szóról, ezt mondván róla: „E szó *oláh*
kölesönszónak látszik, az oláhokhoz pedig az erdélyi *szászoktól* kerül-
hetett a náluk ma is divatos *zackl* vagy a Laziusnál talált *Czackel*
formában“. Végre ezt az ujdonsült szót nagy diadallal még bizo-
nyításra is felhasználja ilyenformán: „Mindenesetre bizonyos, hogy
a fenti török szó közvetítői igen jól tudták, hogy a székelyek vagy
szakulok neve határőrt jelent“. ²

Risum teneatis! Először is azt bátorkodom kérdezni, hogy a
szótáríró Hindoglu miért „balkáni“? Olyan Hindoglu nevű embert,
a ki ebben a században szótárt és nyelvtant írt, csak egyet ismer
a világ, t. i. *Artin Hindoglut*, ez pedig a szótára előszavában ezt

¹ Ethnographia IX. köt. 421. l.

² U. o. 422. l.

mondja önmagáról: „Natif de *Kiutahic* dans l' Asie Mineure . . .“ Már pedig arról mind e mai napig nincs tudomásunk, hogy Kutahianak másik neve *Balkán* volna. Miért a „század *elejéről*“ való Hindoglu szótára, holott ez (Dictionnaire abrégé ture-français), a címlap szerint „Vienne 1838“ jelent meg, már pedig ezt az évet inkább a század *közepéhez* számítjuk. Ez a két botlás is mutatja, hogy Sebestyén Gy. a saját szemeivel soha sem látta Hindoglu szótárát, de legjobban bizonyítja az a megdöbbentő, vagy nevetséges körülmény, hogy *Hindoglu szótárában aranyért sem lehet találni egy szakul szót sem „határör, végör“, sem bármiféle jelentéssel!* De nem létezik ez az állítólagos oszmán-török *szakul* szó semmiféle tör. szótárban; nem fordul elő a régi és újabb török historikusok és oklevelek ama nagy tömegében sem, melyeket évek során módomból volt áttanulmányozni, lefordítani, vagy másképpen felhasználni. Sőt ki merem mondani, hogy egy „határör, végör“ jelentésű *szakul* szó nem létezik az *egész török nyelvterületen*, a honnan csak legkevesebb nyelvi adataink vannak! Úgy gondolom, mindenki át fogja látni, hogy ezt a halva született *szakul* szót nem lehet felhasználni annak bizonyítására, hogy a *székely, székel* név csakugyan „határör“ értelmű.

Lássuk egy másik példáját S. Gy. *közvetett* idézésének. „Az avarokat nálunk . . . Bonfinius hozta először szóba. Nála *azok az avarok, a kiket Nagy Károly leigáz, már teljesen azonosak a magyarokkal.* Az ő nagy könyvére támaszkodva, *ugyanígy vételekedik Heltai Gáspár és Petthő Gergely is. E tévedés ellen először Istvánfi Miklós emelte fel szavát.* S itt erről jegyzetben ez áll: „Regni hungarici historia. Liber 13“.¹

Erre nekem az a mondanivalóm, hogy Istvánfi M. munkájának sem 13., sem másik könyvében nem emelte föl szavát az avarmagyar azonosságnak sem ellene, sem mellette. Hanem az idézett helyen csupán csak ama vélemény ellen tiltakozik, mintha (Bonfini és Heltai szerint) *a szászokat Nagy Károly telepítette volna be hazánkba*, t. i. a Szepességre, Nagybányára és Erdélybe. Erről maga Sebestyén Gy. is meggyőződhetik, ha a *saját szemeivel* megnézi Istvánfi munkájának 13. könyvét, melyhez sokkal könnyebben hozzájuthat, mint én Laziának és a ravennai névtelennek akár egyik,

¹ Ethnographia IX. k. 406 l.

akár másik kiadásához. Ha magyar történetíró ezt a két auctort nem a szövegkiadásból idézi, még koránsem olyan nagy hiba, mint az, ha Istvánfit nem ismeri közvetlenül, eredetiben.

Továbbá S. Gy. Timon Sámuelről ezt mondja: „Műve Additamentumában egy 1735-iki levele arról értesíti Apor Pétert, hogy a *Bay Miklós* nevű egyén (előttünk ismeretlen) tanúbizonyságai is megerősítik az ő magyarázatát“.¹ Ezzel a két botlással világosan elárulja Sebestyén, hogy Timon Additamentuma soha sem volt a kezében; mert ebben a levél végén a dátum így hangzik: „Cassoviae IX. Calendas Octobr. MDCCXXXIV“, vagyis 1734, nem pedig 1735; s mert az eredetiben „testimonio quoque *Michaëlis Bay*“ olvasható, már pedig a *Michael* név magyarul, köztudomás szerint, *Mihály*, míg a *Miklós* latinul *Nicolaus*. Miért beszél mégis S. Gy. az 1735. évről és Bay *Miklós*ról? Azért, mert ő ezt a helyet Hunfalvy Pál után idézi, ki az Oláhok története I. köt. 243. lapján hibásan azt írja, hogy Timon ezt a levelet 1735-ben küldötte Apor Péterhez, a *Michaël Bay* nevet pedig B. *Miklós*-nak fordítja. Mikor aztán így Sebestyéne is beteljesedett az a mondás, hogy „vak vezet világtalant“: az elrontott B. *Miklós* névnek utána teszi: „előttünk ismeretlen“. Nagyon természetes, hogy Bay *Miklós* ismeretlen; hiszen itt arról a *Bay Mihályról* van szó, a ki Pápay Gáspárral együtt 1705—1706-ban a krími tatár khánnál járt követségben II. Rákóczi Ferenc megbízásából.

Ezek a példák megmutatják, hogy én *közvetve* is *másképpen* szoktam idézni valamely kútfőt, mint S. Gyula; mert hiszen ő nem tudta rám bizonyítani, hogy a mit közvetítéssel idéztem, nincsen meg, vagy nem úgy van az eredetiekben.

Sebestyén nem éri be azzal, hogy — erős hite szerint — talált egy „határór, végór“ jelentésű török *szakul* szót, hanem a keleti török *szikil*, *szekil* szónak azonosítását is lehetetlenné szeretné tenni a *székely*, *székel* névvel, a mennyiben azt állítja, hogy ennek, az arab betűkkel írott török szónak „mássalhangzóit lehet szikilnek, szekilnek, vagy akár *szejkilnek stb. is kiegészíteni*“.² Azt hiszi tehát, hogy ennek az öt hangból álló szónak csak massalhangzóit írják ki eredetiben, ilyenformán *sz-k-l*; pedig ha megnézné Sejkh Szulejmán

¹ A székelyek neve és eredete. Bpest, 1897. a 7. lapon.

² Ethnographia IX. 421. lapon.

esagataj-török szótárának 199. lapján az első columna első helyén álló szavát s azt el tudná olvasni, meggyőződhetnék róla, hogy ott ki van írva a két vocalis is, az ú. n. *je*, vagy *i (e)* betű, így: *sz-i-k-i-l*, vagy *sz-e-k-i-l*, minélfogva semmi szükség sines a „mássalhangzók kiegészítésére“. Nagyon kockázatos dolog olyan valamiről beszélni annak, ki azt a valamit nem látta, olyan ember előtt, a ki látta azt a bizonyos valamit!

Sebestyén Gyulának ezzel, az arab-török írás miként olvasásáról adott magyarázatával szorosán összefügg az ő török nyelvészete is, melylyel egészen új, magától talált úton halad s ilyenformán olyakat mond, minők csak attól telhetnek ki, a ki — nem turkologus. Igy pl. egy helyen arra a merész állításra vetemedik, hogy az oszman-török *szig* (sekély, esekély víz, zátony) a kazáni tatárok nyelvében *csék-csik* kicsinyítő képzőre változott.¹ Továbbá ő szerinte ez a *szig*, *csék*, azután a kazáni tatár *csik*, *csig* (határ, határvonal) és oszm. *csigir* (barázda) szónak mai hangtani különbségét az okozta, hogy önállóan fejlődtek a „gázló“ ősfogalmából,² vagy más szóval: a török *csigir* és *csik* *csig* szók a *szigi*, *szig* (sekély víz, gázló) fogalmi köréből keletkeztek!³ Igy gondolkozik S. Gy.; ellenben a török nyelvész, ki első rendű forrásokból meríti török nyelvismeretét az egész törökség területéről, nagyon jól tudja, hogy egészen más a *szigi*, *szig*, megint más a *csék-csik* kicsinyítő képző, más a kazáni *csik*, *csig* (azaz: *csik*) és ismét más a *csigir*,⁴ úgy hogy ezeknek etymologiailag semmi közük sines egymáshoz és S. Gy. is csak abból a kényszerűségből fogta őket egy

¹ A székelyek neve és eredete, 33. lapon.

² Ugyanott.

³ Ugyanott a 41. lapon

⁴ Sebestyén minduntalan emleget egy oszmán-török *csigir* szót „barázda“ jelentéssel (pl. A székelyek neve és eredete 33, 40, 78. stb. lapjain) Vámbérynek a Magyarok Eredete cz. munkájából idézve. Fájdalom, ilyen jelentésű oszmán-török *csigir* szó nem létezik. Ahmed Vefik szótárában: *csigir* és *csigir* = csapás, nyomás vagy út a hóban; átvitt értelemben: általában út. Zenkernél: *csigir* = Seitenweg, Fusspfad. Budagov szótárában is ezt jelenti: gyalogút, ösvény. Sőt magának Vámbérynek Deutsch-tüttkisches Taschenwörterbuch-ja (Constantinopel 1858) szerint is a *Furche* (barázda) az oszmán-török nyelvben: *csizgi*, *iz* és *evlek*, nem pedig *csigir*! Sebestyén Gyula tehát ebben az esetben sem a közvetlen forrásokat használta.

kalap alá, hogy segítségükkel találhasson egy török-magyar *szék* szót „határ, vég“ jelentéssel, mely alapjául szolgálhasson a *székely* névnek, minthogy más úton-módon nem lehet ilyen értelmű *szék* szót előkeríteni sem a magyar nyelvben, sem a törökségben. Sebestyénnek ilyenféle kísérletezéseire röviden csak annyit mondok, hogy a török nyelvi jelenségek magyarázatát hagyja másoknak.

„A székelyek eredete“ cz. dolgozatomban *Laziusnak* azt az adatát idéztem (Timon S. után), hogy egy, az 1000. évből való s általa ismert codex tanúskodása szerint még a 907. év táján is *laktak hun-avarok Pannoniában*, kik elhagyván a keresztyén hitet, a beköltözött magyarok pogány vallására tértek. Erre az argumentumra S. Gy. ezt a sententiát mondja: „A ki a jámbor osztrák zagyva régi történeteit ismeri, a *jelen adatnak*, míg hitelességéről egyéb úton-módon meg nem bizonyosodik, *értéket aligha fog tulajdonítani*.“¹ Szintén ilyen értéktelennek tartja Viterbói Gotfriednek azt az általam említett adatát, hogy a honfoglaló magyarok itt avarokat találtak, a mennyiben ezt mondja reám vonatkozólag: „Mielőtt hitelt adott volna neki, figyelembe kellett volna vennie, hogy ez a késői író egyike azoknak a *nagytudományú* krónikásoknak, a kik *ismereteikre támaszkodva* számos olyan állítással teszik próbára a történetíró figyelmét, a mi nem adat, hanem következtetés.“²

Nekem az a meggyőződés, hogy a régi történetíróknak csak némi valószínűséggel bíró adataival is le kell számolnunk, a körültekintés és fáradságos kutatás magunkra vállalásával. Ha tagadjuk, vagy mint értékteleneket, el akarjuk vetni, előbb meg kell ezáfolnunk nagyobb tekintélyű írók hitelesebb adataival; be kell bizonyítanunk, hogy az illető adat nem igaz; mert különben ennek hamisnak nyilvánítása, csak önkényes ráfogás. Hiszen úgy igen könnyű volna bármilyen alaptalan elméletet felállítani, ha egyszerűen elvetjük, vagy ignoráljuk az útunkban álló auctorok tudósításait! Sebestyén Gy. egészen hitelesnek fogadja el a *Conversio Bogoariorum*nak 871. évi adatát a Pannoniában lakó avarokról és Konstantinus császárnak azt a följegyzését, hogy a Horvátországban lakó avarokat még 950-ben is föl lehetett ismerni a horvátok között.³ Nos, hát én *Lazius* és *Viterboi Gotfried* adatainak hite-

¹ Ethnographia IX. k. 410. l.

² Ugyanott a 411. lapon.

³ Ethnographia IX. k. 405. l.

lességéről éppen ezen az úton-módon bizonyosodtam meg, t. i. a most említett két kútfőnek a 871. és 950. évre vonatkozó adataiból. Mert ha ténynek vesszük azt, hogy 871-ben és 950-ben csakugyan laktak avarok Pannoniában és Horvátországban: akkor talán azt az állítást is el kell fogadnunk, hogy a magyar honfoglalás idején, illetve a 907. év táján is léteztek azok az avarok, minthogy *az említett idő közből esik ama két év között*. Egyébiránt Sebestyén még a Viterbói Gotfriedre vonatkozó ama megjegyzésével is igen furesa észjárást árul el, hogy ez egyike azoknak a *nagytudományú* krónikásoknak, a kik *ismereteikre* támaszkodva állítanak valamit. Hát mire kell támaszkodnia a krónikásnak, vagy történetírónak, mikor valamit állít, ha nem ismereteire? Talán bizony a phantasiájára, úgy-e? mint Sebestyén Gy. szokta tenni. Jól jegyezzük meg magunknak, örök emlékezet okáért, hogy akadt egy ember, a ki elítéli azokat a régi írókat, a kiknek *nagy tudományuk* van és *ismereteikre* támaszkodnak!

De minek vesztegetnék én több szót Lazius és Viterbói Gotfried védelmezésére, mikor ebben a dologban maga S. Gy. igen szépen ráczáfol önmagára. Míg ugyanis az első cikkében nagy hangon tiltakozik ezek adatainak hiteles volta ellen; addig a második, két hónap múlva megjelent cikkében már nemcsak ő is bizonyítgatja az avarok létezését Pannoniában a magyar honfoglalás idejében, az általam felhordott historiai kútfőkből (azzal a különbséggel, hogy ő magyarra fordítja az eredeti latin szöveget): hanem ezeket a határozott hangú nyilatkozatokat olvashatjuk nála, hogy a *honfoglaló magyarok*, a szlávokon kívül, *avarokat is találtak itt, mint hegemon népet és ezektől foglalták el Pannoniát*; továbbá, hogy az Árpádkori magyar gyepű-rendszer nem eredeti valami, hanem hagyományképpen készen szállott át a magyarokra az avarokról; végre, hogy az itt talált hun-avarok a XII. és XIII. század folyamán olvadtak össze teljesen a magyarsággal.¹ Látnivaló, hogy S. Gy. két hónap múlva meggondolta a dolgot, s mikor eme nyilatkozatokat teszi, egyszersmind elismeri azt is, hogy Laziusnak és Viterbói Gotfriednek a honfoglaláskori avarokra vonatkozó tudósításai csakugyan hitelesek, mert a valót állítják, -- minélfogva az ellenök

¹ Ethnographia X. k. 6, 7. és 24. l.

első ízben emelt kifogása semmi esetre sem minősíthető másnak, mint kötekedésnek.

A milyen önkényesen szeret eljárni ellenfelem a régi történetírók tudósításainak a maga szája íze szerint való megválogatásában, éppen úgy akar bánni a régi *helynevek* bizonyító erejével is a történeti kérdésekben; mert hát igen nagy számla az ő szemében az, hogy én — mondhatnám, csak felületes utánjárással is — 208 olyan helynevet tudtam felmutatni, melyek mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a mai erdélyi székelyek Magyarország területéről költöztek ki. Mutasson fel ő nem 208, csak 108 olyan helynevet, melyek megállapítják a székelyeknek kozár-kabar eredetét: én ellenmondás nélkül, tüstént megadom magamat. De térjünk át a részletekre.

S. Gy. mindenek előtt azt követeli, hogy a székelyeknek Magyarországból történt kiköltözése bebizonyítására „esakis olyan helyneveket használjunk fel, a melyekről zavartalanul föltehető, hogy a *székelyek letelepedése előtt Erdélyben létre nem jöhettek* s hogy későbbi létrejöttüket *megfelelő magyarországi emlékek nélkül még csak elképzelni sem lehet.*¹ Erre vonatkozólag már „A székelyek eredeté”-ben úgy nyilatkoztam, hogy a székelyföldi *Ráb* patak, *Moson* helység és *Zobor* hegy neve nem képzelhető el megfelelő magyarországi emlékek nélkül, vagyis ezek a székelyföldön csak úgy keletkezhettek, ha az eme neveket adó nép előbb Magyarországnak nyugoti és észak-nyugoti részén lakott. Viszont, némely magyarországi helynév, pl. *Pozson*, *Dudar*, *Telegd*, *Szovát* és *Vaja* elválaszthatlanok az erdélyi székely nemek és ágak neveitől, vagyis ezeknek létrejötte Magyarországon csak úgy érthető, ha a nevezett helyeken eleinte a mai székelyek ősei, vagy ezeknek édes testvérei laktak. Ebbe az utóbbi csoportba sorozhatjuk még, az öt említett helységen kívül, az aradmegyei *Seprőd* helységet is, melynek neve nem választható el a székely *Eurlech*, vagy *Eurlewcz* nem egyik ágának, a *Seprőd* ágának, nevétől s így ettől függetlenül nem keletkezhetett Aradmegyében. Az előbbi csoportba tartozó helynevek közül is említetek még néhány példát.

A váradi Regestrumból ismerünk két olyan személynevet, melyekről egészen hitelesen tudjuk, hogy *székely* emberek viselték

¹ Ethnographia IX. k. 412—413. l.

s hogy tehát nem magyar, vagy másféle, hanem valódi székely személynevek, t. i. *Tenkő* és *Beta*. Amannak viselője a *bihari* székely várjobbágyok közül való 1207-ben (*Tenkeu de villa Ebey de centorionatu Sceculzaz*, 208 §.); emennek viselője szintén *biharmegyei* ember, még pedig „de villa *Scecul*“ (17. §.). Már most az éppen *biharmegyei Tenke* és *Betfia*, továbbá a tolnai *Tengőd* (azaz helynévképzővel: *Tengő-d*) helységek honnan kapták volna elnevezésüket, hogyha nem az ott lakó s ilyen nevű székely birtokosaikról? Mivel pedig úgy összes krónikáink, mint az oklevelek tanúsága szerint székelyek *eleinte csak Magyarország területén* laktak s ennél fogva innen kellett mai hazájokba költözniök: kétségtelen dolog, hogy a esíkszéki *Tenge-szeg*, továbbá az udvarhelyszéki *Beta*¹ vagy *Bethfalva*² és a Székely-Keresztúr mellett eső *Bethfalva* helységek neveinek keletkezését a megfelelő magyarországi emlékek nélkül nem lehet elképzelni s hogy ez a három helység a székelyeknek letelepedése előtt Erdélyben nem jöhetett létre.

Valamint a marosszéki *Ráb* patakknak csak olyan nép adhatta ezt a nevet, mely azelőtt a pannoniai *Rába* folyó mellékén lakott: éppen így a háromszéki *Fekete-ügy* (szláv neve *Cserna-voda*, németül *Schwarz-wasser*) folyó nevének létrejötte is csak a megfelelő magyarországi víznevek segítségével fejthető meg, a mennyiben ennek a „víz“ jelentésű régi *ügy* szavunknak alkalmazása kisebb folyók neveiben, szintén helyi természetű, bizonyos, földrajzilag egységes területhez van kötve. Ugyanis olyan folyó-neveket, melyek ezzel az *ügy* szóval alakultak, a legrégebb időben, az Árpádházi királyok korában, az egész Magyarország területén csakis azokon a helyeken találunk, hol a történelem tanúskodása szerint *avarok* laktak, t. i. a régi Pannoniában, vagyis a mai Dunántúlon és Horvátországban. Ezek a folyók, illetőleg víznevek a következők. Sopronmegyében *Bykig* fons 1263-ból (azaz: *Bik-ügy*, *Bükk-ügy*).³ De már Abaúj-megyében ez a folyónév szlávosan *Bykpotok*. Zalamegyében *Egrug* fluvius 1236-ból Keszthely táján (azaz: *Egr-ügy*, *Eger-ügy*).⁴ Ellen-

¹ Előfordul már 1566-ban: Székely Oklevéltár II. k. 199. l.

² Az 1627. évi lustrális könyvben: Orbán Balázs I. k. 34. l.

³ Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár VIII. k. 52. l.

⁴ Hazai Okmánytár VI. k. 33. l.

ben Sárosmegyében *Egurpotok* 1264-ből,¹ szintígy Fogarasmegyében *Egwerpotac* 1223-ből. Ugyanesak Zalamegyében egy másik *Egrug* magna aqua 1256-ből, mely nem egyéb, mint a Szigligetnél Balatonba szakadó mai Kaposi víz.² Somogy megyében *Fyzig* 1093-ból, Koppány határában (azaz Füzügy)³ Baranyamegyében *Kengclug* (azaz Kengyel-ügy) tó 1264-ből. Veszprémmegyében *Egrug* flumen és aqua 1171 és 1181-ből.⁴ Komárommegyében *Fysig* aqua 1297-ből, a Csallóközben (azaz (Füz-ügy).⁵ *Apurig* rivus 1257-ből, a visegrádi hegyből ömlik a Dunába.⁶ Végre Horvátországban, a mai Zágráb-megye területén, a Kulpától dél felé volt *Chygorge* aqua (azaz Csigó ügye) 1242-ből, Gora vár földjeinek határában;⁷ s ennek közelében *Blagus-ugy* fluvius 1287-ből, a Brucina mellékvize Gradac táján.⁸

Abból a meglepő körülményből, hogy az *ügy* (=víz) szóval összetett víznevek kizárólag avarok lakta területen találhatók, teljes bizonyossággal következtethetjük, hogy ez az *ügy* szó, — melynek önállóan használatát a magyar nyelv története nem is ismeri — volta-képpen az *avarok* nyelvének egyik maradványa s éppen ez magya-

¹ Wenczel VIII. 95. l.

² Wenczel II. 268. l.

³ U. o. VI. 69. l.

⁴ U. o. I. 66, 77. l.

⁵ Hazai Okmánytár VI. 424. l.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. IV. 2, 432. l.

⁷ Wenczel XI. 327. l.

⁸ U. o. IX. 457. l., XII. 464. l. V. ö. fluvius *Blagusa* 1217 és 1256-ből, szintén Zágráb megyében. Megjegyzem, hogy ennél a 10 víznévénél többet Ortvay Tivadar „Magyarország régi vízrajza“ című, roppant szorgalommal készült munkája sem tud felhozni egész hazánk területéről, olyant t. i., melynek utó-résztét kétségbe vonhatatlán ez a „víz“ jelentésű *ügy* (*igy*) szavunk alkotná. Nem számíthatók ide t. i. az *Egereg*, *Füzegy* (oklevelekben *Fizegi*, *Fiuzeg*), *Szilvagy*, *Nyárág* (1292-i oklevélben *Naragi* folyó Borsodban) és *Szilagy* víznevek, mint a melyeknek utó részét nem az *ügy* szó alkotja, hanem *gy* képzőjük abból az eredeti *d* képzőből jésült, mely azonos értékű az *s* képzővel, mint pl. ezekben: *Nyáras*—*Nyárád*—*Nyárág*, *Szilas*—*Szilád*—*Szilagy*, *Füzes*—*Füzegy* (azaz *Füzed*), *Tövises*—*Tövised* stb. Úgy hogy az *Egereg*, *Füzegy* stb. víznév értelme tulajdonképpen: *Egres*, *Füzes* stb. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a Szamosnak egyik mellékvize, régiesen *Egereg*, ma *Egres*, oláhosan pedig *Agris* patak nevet visel; továbbá hogy az 1292-iki borsodi *Nyárág* ma *Nyárád*; hogy a *Szilagy* mellett van *Szilos* folyó Erdélyben, a *Szilvagy* mellett pedig *Szilvás* nevű víz (1265-ben *Zylwas* Veszprém megyében).

rázza meg azt a jelenséget, hogy a régi Pannonián kívül még csak a Székelyföldön, vagyis a hun-avarok ivadékainál, található fel. Arra, hogy a régi avar nyelv maradványának tartsuk, az a körülmény is bátorít bennünket, hogy szépen egyező párját, vagy eredeti alakját Ázsiának éppen azon a részén találjuk meg, honnan az *omiguruk* — s köztük a hun-avarok — nyugot felé vándoroltak, t. i. a Thien-San lejtőin és az Orkhon, Tula, Szelenga vidékén. Ugyanis a legrégibb török nyelvemlékben, az 1070. évben ujjur nyelven írott Kudatku Bilikben, a „víz, aqua, wasser“ neve törökkül *ögü, ügi* (melyet már egy régi értelmezője a persa *āb* = víz, aqua szóval fordított) ¹; az Orkhon melléki ó-török feliratokon pedig a képzős *ügüz* alakját olvashatjuk „Fluss, Strom“ jelentéssel. ² Tehát ez, a pannoniái folyók neveiben előforduló *ügy* (víz) szó nemcsak azt mutatja, hogy annak a bizonyos háromszéki folyónak csak olyan nép adhatott Fekete-Ügy nevet, a mely előbb a magyarországi *ügy* nevezetű vizek mellékén lakott; hanem, mint az avar nyelvnek egyik maradványa, egyszersmind bizonyosságul szolgál az erdélyi székelyek hun-avar eredete mellett is. Ha itt netalán valaki azt az ellenvetést tenné, hogy a Hunyad megyében Vajda-Hunyad vára mellett elfolyó s a Marosba szakadó *Cserna* vize is *Egrug*, azaz Egerügy nevet viselt még 1302-ben is (de már 1380-ban *Charnavyzy*-nek írták), már pedig a Székelyföld nem foglalja magában Hunyad megyét: azt mondanánk rá, hogy ez az egy nyom is a mellett tanúskodik, hogy a székelyek csakugyan Magyarországból költöztek Erdélybe; mert hiszen a Szamos, Maros és Kis-Küküllő folyók mentén 25 olyan helynevet lehet felmutatni, melyek megjelölik a *székelyek kiköltözésének útját* Magyarországból ³ s ezek közül *hat* helynév található éppen Hunyad megye területén a Maros mentén; minél-

¹ Vámbéry: Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Innsbruck 1870., a 198. lapon.

² Radloff Vilmos: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei cz. munkájában. Jól tudom, hogy Hunfalvy P. és Budenz József ezt az „aqua“ jelentésű régi *ügy* szót nem önálló szónak tartották, hanem csak a *víz* szavunk dialecticus változatának. Én részemről ezt a megfejtést nem fogadhatom el hangtani okokból sem. A mi összehasonlító nyelvészetünkre még ma is illik Voltairenek az a híres mondása, hogy az etymologia olyan tudomány, mely a magánhangzókat semmibe sem veszi és a mássalhangzókat nagyon kevésbe.

³ Erdélyi Múzeum XV. köt. a 161—163. lapokon.

fogva az *Egrügy* víznévnek itteni előfordulása nem hogy baj volna, hanem inkább a mi állításunkat támogatja.

Sebestyén Gy. néhány helynevet azzal az állításával akar megfosztani bizonyító erejüktől, hogy azok nem magyar-székely szavak, hanem *szláv* eredetűek és szláv jelentéssel vannak alkalmazva.¹ Így a *Bágyon* névről (Fehér megyében, Velenczétől észak felé és Aranyos-széken) azt mondja, hogy ez nem más, mint a szláv *bagno* szó, mely ezt jelenti: „mocsár.“ Én pedig azt hiszem, hogy a *Bágyon* eredetileg avar-székely személynév s a fehérmegyei *Bágyon* helység bizonyára attól a *Bágyon* nevű egyéntől, vagy őseitől nyerte nevét, a ki éppen fehérmegyei főispán, „comes *Albensis*“ volt, mint egy 1214 évi oklevél bizonyítja.² Továbbá szláv eredetűnek tartja a *Zomba* helynevet (Tolna és Marosszék), így magyarázva: „*fog*, a formája után alkalmazva“.³ Ez a *Zomba* is régi személynév s éppen a dunántúli vidékről ismerjük IV. Béla királynak egyik okleveléből, mely a szentmártoni apátság jószágait és jövedelmeit sorolja fel.⁴ Különben is egészen szokatlan dolog, hogy valamely falut „*fog*“-nak nevezzenek el; s honnan tudja S. Gy., hogy akár a tolnai, akár a szélyföldi *Zomba* „*fog*“ alakú volt? A nyitramegyei *Csejte* nevének az eredetije ő szerinte a tót *Čachtice* név. Ez az állítása sem igaz. Volf György ezt a tót *Čachtice*-t ama helynevek közé sorolja,⁵ melyek világosan magyarból vannak képezve, vagy átalakítva, mint pl. *Szilád*-ból tótosan *Siladice*, *Vásárd*-ból tótul *Vaşardice*, *Lovászi*-ből *Lovasorce*, *Csekej*-ből (már 1297-ben *Chekey*) *Čakajovce* stb. — mindannyi Nyitra megyében. Éppen így csinált a tót lakosság a magyar *Csejte* névből (mely már egy, 1366-iki oklevélben is *Csejthe*) *Čachticet*. Végre a *Szered* nevet (helységek s dűlő és patak neve) a szláv *serdo* „közép, mag“ szóval azonosítja s azt mondja róla, hogy itt „meder“ jelentésben van alkalmazva. Először is azt kérdezem, hogy valamely falu, vagy város nevének miért kell „medret, a víz medrét“ jelentenie; másodszer pedig azt, hogy a *serdo* szó melyik szláv nyelvben jelent „medret“, vagy helyesebben: be tudja-e bizonyítani, hogy a Magyar-

¹ Ethnographia IX. k. 413. l.

² Wenczel G. I. k. 135. l.

³ Ethnographia IX. k. 413. l.

⁴ Wenczel II. 13. l.

⁵ Nyelvtudományi Közlemények XXVII. köt. 186. l.

ország területén talált szláv népség nyelvében ez a szó csakugyan „medret“ jelentett? Míg ezt nem bizonyítja be, addig nem beszélhet arról, hogy a *Szered* helynevek jelentése szlávul „meder“. Különben is a pozsonmegyei *Szered* lakossága még a mult század végén is egészen magyar volt,¹ csak azóta tótosodott el, úgy hogy ma felerészben már tót.

Továbbá azt mondja rólam S. Gy., hogy „nem vette, vagy talán nem akarta tekintetbe venni, hogy a felhozott helynevek egy része nemcsak azokban a vármegyékben található meg, a hova segítségökkel a székelyek első hazáját helyezni óhajtja, hanem az ország egyéb területein is“. És fölemlíti, hogy *Abauj* megyében is van Baksa, Devecser és Fancesal; *Bács-Bodrog* megyében Cseke és Devecser; *Gömörben* Csoma; *Hevesben* Bodon és Fancesal; *Nógrádban* Bodon, Baksaháza és Zobor; *Sárosban* Finta és Luka; *Temesben* és *Zemplénben* Luka.² Nagyon természetes, hogy az ilyen, szórványosan előforduló egyes esetekre nem akartam tekintettel lenni, mert ilyenféle kivételekre nem is lehettem s már „A székelyek eredetében“ úgy nyilatkoztam a magyarországi székelyös helynevekről, hogy „nem az egész ország területén szétszórtan és egymástól elszigetelten találjuk meg eme helyneveket, hanem . . . a legtöbb esetben csoportosan, többet egy-egy kisebb területen“. Továbbá: „Sokszor fordul elő az az eset, hogy ugyanazon nevű helységek vannak egymás mellett, csoportosan egymás szomszédságában úgy a Székelyföldön, mint Magyarország területén“. ³ Kitűnik eme szavaimból, hogy a bizonyításra felhasználható helynevektől *hármás kriteriumot* követeltem meg, t. i. hogy az illető helynevek földrajzilag, vagy topographiai tekintetben *egységes területen* legyenek találhatóak (a minő egyrészt a Duna--Dráva köze, a pannoni dombos vidék, másrészt a Tisza, Erdély, Szamos, Maros közén elterülő sík vidék); hogy továbbá ezeken az összefüggő területeken és egy-egy megye határán *igen jelentékeny számban* forduljanak elő (ki is mutattam a Dunán túl 126-ot, a Tiszán túl 68-at, továbbá Zalában 21-et, Veszprémben 16-ot, Baranyában 14-et, Biharban 16-ot, Szatmárban 13-at stb.); s hogy végre legalább több esetben találjuk meg az *azonos nevű*

¹ Korabinszky : Geogr. Hist. Lexikon. Preszburg 1786. 701. l.

² Etnographia IX. k. 414—415. l.

³ Erdélyi Múzeum XV. k. a 143. és 158. lapokon.

helyeknek *egymás melletti csoportozatát* Magyarországon és Székelyföldön. Meg vagyok győződve, hogy ez sokkal helyesebb kriterium, mint az, ha S. Gyula abból a körülményből, hogy Sárosban, Hevesben vagy Bács megyében is talál egy vagy két olyan helynevet, melyeknek párjai megtalálhatók a Székelyföldön, ezeket az „elszigetelt, vagy kivételes eseteket is bizonyító erejűeknek gondolja. Mutasson fel akár az északi Kárpátok alján, akár Bács—Torontál—Temes megyék területén csak felényi számú székelyes helynevet, mint a mennyit én kimuntattam, még pedig csoportosan az azonos nevű helységeket: én készségesen el fogom ismerni, hogy ez már nyom a latban valamit! Még egyéb kifogása is van ellenfelemnek az általam összegyűjtött magyar-székely közös helynevek ellen. Azt mondja ugyanis, hogy a *Türje* és *Torja*, *Tengöd* és *Tengeszeg*, *Fiad* és *Fiátfalva*, *Bárod* és *Barót* nevek rokonsága *erőltetett*, vagy más szókkal: ezek nem egyeztethető helynevek, mert nem ugyanazon szó van bennök. Nagyon furesa eljárásnak kell tartanom, hogy Sebestyén az említett helynevek azonosítását *erőltetettnek* mondja, — éppen ő, a ki minden lelki furdalás nélkül rokonítja, illetőleg eredetileg azonosoknak tartja a magyar *szeg*, *szög* (= vég, ezekben: al-szeg, felszeg) szót az általa fölfedezett s „vég, határ“ jelentésű *szék* szóval; továbbá a török *szig* (sekély víz, gázló) — *csigir* (nyomás, út a hóban) — *csik* (szél, határ) — *cseke* (kis pénzdarab) — *csek*, *csik* (kicsinyítőképző) szókat egymással; vagy az alsó-fejérmegyei *Véza* helynevet a pozsonyi és udvarhelyszéki *Véczké*-vel s a Szered nevet a temesmegyei *Szeredistye*-vel.¹ De hát — így gondolkozik — ő neki szabad ilyesmi, másnak pedig esitt! A mi különösebben a *Fiad* és *Fiátfalva* egyezését illeti, meg kell jegyeznem, hogy a somogymegyei helység nevét a Magy. Nyelv Szótára (Czuczor-Fogarassy) szerint *Fiad*-nak és *Fiád*-nak ejtik; hogy az udvarhelyszéki *Fiátfalva*-t Orbán Balázs mindig *Fiátfalvá*-nak (többeli rövid *a*-val) írja, a Magy. Nyelv Szót. pedig *Fiádfalva* (többeli *d*-vel) kiejtését is ismeri. Továbbá a biharmegyei helység neve nem *Bárod* (rövid *o*-val), mint Sebestyén szeretné, hanem *Bárod*,² már 1291-ben így írva: *Baroud*.³ Végre egy követeléssel áll elő S. Gy. a helynevek bizonyító erejére vonatkozólag

¹ Ethnographia IX. k. 414. és 415. l.

² Ballagi Károly és Király Pál: Egyetemes földrajz, III. k. 174. l.

³ Csánki Dezső; Magyarország földr. a Hunyadiak korában, I. k. 603. l.

s azt mondja: ha ki tudjuk mutatni, hogy „van *nehány* hasonló magyar-székely helynevünk, melynek alapszava kizárólag a *székely ősnyelv sajátja* volt: a székelység magyarországi lakhelyét sokkal megbízhatóbban tudjuk megjelölni“, mint t. i. a hogyan én igyekeztem megállapítani.¹

Mit tesz ez a kifejezés: „székely ősnyelv?“ Mí lehetett a székelyek ősi nyelve? S hogyan és miről tudjuk, hogy valamely szó vagy helynév a székelyeknek amaz ősi nyelvből maradt fenn napjainkig és nem újabb keletű? Sebestyén körömszakadtaúig vitatja, hogy az erdélyi székelyek a kozároktól elszakadt kabarok ivadékai s így tulajdonképpen *török* nemzetiségűek voltak. Én a hun-avarok utódainak tartom őket s így szerintem is *török* eredetűek. Nyilvánvaló tehát, hogy akár az egyik, akár a másik származtatás legyen igaz: az erdélyi székelyek ősi nyelve mindenképpen *török* volt s ennél fogva esakis a török nyelvekkel való összehasonlítás döntheti el, hogy mely szó, vagy melyik helynév való a székelyek ősi nyelvéből. Ha tehát a székelyföldi helyneveknek egyező párpait a törökség lakta területen is megtaláljuk, vagy a nekik alapúl szolgáló szót csak a török nyelvek segítségével tudjuk megfejteni: világos, hogy az ilyen szók és helynevek csakugyan a székelyeknek ősi nyelvéből maradtak ránk; s ha aztán ugyanczen helynevekre Magyarországon is rájuk bukkanunk: ilyen módon valóban biztosan meg tudjuk jelölni a székelyeknek előbbi lakhelyét. Sebestyén csak *nehány* példát kíván ebből a fajtából: szívesen szolgálok velök.

Magyarországon és a Székelyföldön:

Aracs (Somogy és Csíkszék), *Arács* (Zalában; már 1211-i oklevélben villa *Aarach*; Wenzel I. 111).

Sillye, *Selye* (Vág mellett, Baranyában és Marosszéken).

Kis- és Nagy-*Kede* (Udvarhelyszéken) és *Kegyé* (Szilágymegyében) a *d* jésülésével.

Bodak (Pozsonm.), *Bodok* (Nyitra megye és Háromszék) helységek.

Törökök lakta területen:

Aracs helység Kis-Ázsia északnyugoti részén, Kasztamuni közelében.

Sile helység Kis-Ázsia északnyugati részén, a Feketetenger partján.

Kete helység Kis-Ázsiában Brusza közelében, az Ulufer folyócska partján.

Budak-Özü helység Kis-Ázsiában, Szivasz tartományában. A kazáni tatár nyelvben *botak* = fa-ág és folyó ága, ere.

¹ Ethnographia IX. k. 415. l.

Magyarországon és a Székelyföldön :

Tepej: predium *Tepey* és minor *Tepey* IV. Béla korából, Somogy északi részén, Kara, Vitya, Remete és Fajsztájéján; 1213-ban *Tupej* (azaz *Töpej*).¹ *Tepej*: két hegycsúcs az Olt partján húzódó hegyszoroson Alsó-Rákos és Ürmös mellett.

Csele vagy *Cselej* helység; *Csele*, *Cselye*, *Cseje* patak; *Csele* és *Cselej* személynév.²

Kadicsfalva vagy *Kajdicsfalva* és *Kajdacs* helységek.

Sepse (Baranya m.), *Sepsi* (a Székelyföldön).

Szovát és *Szováta* helységek és egyik székely ág neve.

Csegez (már 1291-ben *Chegez*; Szék. Okt. I. 27) és *Csegze* helységek.

Sályi nevű helységek; a váradi Regestrumban 154 §. villa *Salu*

Törökök lakta területen:

Töbej helység a krími félsziget északi részén. *Tibej* helység Krím közepén; *Tebej-basi* ugyanazon folyó partján, mint amaz, ettől észak-kelet felé. Továbbá a tör. *tepe-töpe* (domb, magaslat, csúcs, hegy) szó ilyen helynevekben: *Gömüs-Tepe* (ezüst domb), *Ak-Tepe* (fehér d.), *Jesil-Tepe* (zöld halom), mindhárom a Káspitenger dk. partján. *Zangar-Tepe* és *Csasz-Töpe* az Aral-tó túl dél felé. *Bis-Töpe* az Aral-tó túl dk. Végre Kis-Ázsiában is több *Tepe*, *Depe* nevű helység.

Csele helység Krimben a főntebb említett *Tibej* mellett. *Cselej*: egy nemzetség neve a szibériai tatároknál.³

Kadics helység Krimnek északnyugoti részén.

Sipcsse helység Krimnek északi részén.

Szavat helység Közép-Ázsiában Oratepe mellett, közel a Szir-Derja könyökéhez.

A keleti török nyelvben: *csegesz* = homok, homokos talaj (Sejkh Szulejmán szótára).

A kirgizek nyelvében *šali* = bokor, csipkebokor; oszmán-tör. *csali* = tövises cserje, bokor, haraszt. Ezt az egyeztetést ajánlja az a körülmény, hogy a szatmármegyei *Sályi* falu *Csenger* mellett fekszik, mely utóbbinak neve, mint köznévi, a székelyeknél ezt jelenti: „*sűrű bokros hely*“ (Kriza: Vadrózsák, Szótár).

¹ Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár I. k. 131, 217. és II. k. 23–24. lapokon.

² Jerney: Nyelvkincsek és a Károlyi család oklevéltára. I. k. 233. lap. Ide tartozik az az adat is, hogy krónikáink szerint *Chele* (azaz *Csele*) egy előkelő hunnak a neve.

³ Radloff Vilmos: Phonetik der nördlichen Türk Sprachen. Leipzig 1882. a XXV. lapon.

Magyarországon és a Székelyföldön:

Sukoró, Sokoró: völgy, rét, hegy és helység neve. Egy 1210-i oklevélben: villa *Sucorou* (Wenczel I. 100).

Bocsok, Bosok, Bozsok hegy és helység neve; *Bochok* és *Buchuk* személynév (1240. évi oklevél és váradi Regestrum 48. §.).

Kercse, Kercse-liget, Kercse-szeg, Kercsed helységek. Ez utóbbi már 1291-ben *Kercheth* (Szék. Okt. I. 27)

Csejd, Csejt Csejte helységek.

Törökök lakta területen:

A kirgizek nyelvében *sukur* = Hohlweg, azaz mély út, hegyek, vagy dombok között.

Keleti török *bocsuk* = hibás orrú, vagy orratlan ember. A kirgizben *pusuk* = tompa orrú, pisze. (Az ilyenféle jelentésű személynévek elég gyakoriak).

A keleti törökben: *kercse* vagy *kerecse*: egy bizonyos *madár* neve, melynek tollazata egészen fekete, hasonló a fecskéhez, de annál jóval nagyobb.

A kazáni tatárok nyelvében *cseje* = meggy. Ebből a *d* helynévképzővel (Cseje-d) a *Csejd* éppen úgy származott, mint pl *Füzed, Nyárad, Szilád, Almádi* és *Almágy* (t. i. *Almád-ból*). Jelentésére nézve v. ö. a *Meggyes, Meggyes-falva* helyneveket.

Végül megemlítem még, hogy annak a 2 méter magas, 11—14 m. széles *töltésnek* a nevét, mely Háromszéken a Fekete-Ügynél kezdődve, déli irányban Magyarós felé húzódik s melyet a székely nép *Homárká*-nak nevez, szintén csak a török nyelv segítségével tudjuk megfejtani. Az tökéletesen mindegy, hogy kiktől, miféle néptől, székelyektől-e vagy más előbbi lakosságtól származik-e ez a védőgátnak használt töltés; földolog az, hogy a székelyek ezt az általuk készített, vagy bár készen ott talált gátat *homárka* szóval nevezik; s hogy a *hon árka*, vagy *hun árka*, *hunok árka*, vagy *hun-árok* féle nevezeteket maga a *székely köznép nem ismeri*; mert ezek csak a litteratus embereknek etymologizáló viszketegből eredő, tudákos csinálmányai, a mennyiben azt gondolták, hogy ez az elnevezés a *hon*, vagy *hun* és *árok* szókból van összetéve. Pedig hát ez az egységes *homárka* név nem egyéb, mint a keleti törökségben használatos *komarga* szó, mely ezt jelenti: „bekerítés, földből való erődítmény, erőd, vár“ (a *komar* = körülvenni, bekeríteni

igéből) s mint ilyen a föntebb említett nevekkel, meg az *ügy* (víz) szóval együtt, szintén a székelyek ősnyelvéből való maradvány.¹

Ezzel eleget tettem S. Gy. kívánságának, és áttérhetek más dologra. Kétségesnek mondja, hogy a magyar honfoglalás korában még laktak volna *avarok a Tiszán túl*, mivel az egykorú és közelkorú írók szerint a pannoniai frank uralomnak *kelet* felől már *bulgárok* a szomszédai; s ezt a dolgot én azért nem tudom, mert nem ismerem az ide vonatkozó kútfőket.² Nagyon téved Sebestyén; mert én is jól ismerem, hogy kik és mit írtak eme Tiszavidéki bulgár uralomnak mellette és ellene s éppen e kérdés irodalmának ismerete és *argumentumainak mérlegelése* mondatta velem „A székelyek eredetében“ ezt a nyilatkozatot: „A történelem még nem derítette ki *teljes bizonyossággal*, hogy a dunai bulgárok Magyarországnak *mekkora és melyik* részére terjesztették ki *fenhatóságukat* a IX. században; de bírták légyen bár a Duna—Tisza között s a Tiszán-túlt és az erdélyi sóbányákat: annyi *egészen bizonyos* dolog, hogy *ők nem népesítették be az említett területeket*“. Ezt a nyilatkozatomat ma is fentartom egész terjedelmében, még pedig annál inkább, mert azóta is újból utána jártam ennek a dolognak s csak megerősödtem ítéletemben. Azt ugyan megengedtem s most is megengedem, hogy a bulgár fejedelmek (Krum és utódai) *kiterjesztették uralmokat* a Duna—Tisza közére (nem tudni azonban, hogy észak felé meddig), továbbá a Marosig bizonyosan, sőt talán a Marostól északra is, és bizonyos számú bulgár-szlávok át is telepedtek ide, a Dunától észak felé eső vidékekre; — azt azonban, hogy a Dunától keletre Erdélyig a IX. században, a magyarok beköltözéseig *csupán bulgár-szlávok laktak volna, avarok pedig nem*: nem bizonyította be Sebestyén Gyula s azokból a történeti forrásokból, melyeket a *mai napig* ismerünk, nem is bizonyíthatja be senki. A *jövő* pedig isten kezében van. — Igaz, hogy a Pannoniát is magában foglalt frank birodalomnak kelet felé, vagy teljes bizonyossággal szólva: délkelet felé, a *moesiai bulgár uralom* (nem pedig: csupa bulgár lakosság) volt a szomszédja a IX. században; az is igaz, hogy Krum bulgár

¹ Hogy a magyar nyelvben is a szókezdő *h* hang eredeti *k*-ből fejlődött úgy a török, mint a finn-urali nyelvek tanúsága szerint, már régóta tisztázott dolog.

² Ethnographia, IX. k. 423—424 lapokon.

fejedelem háborúskodott a tiszántúli avarokkal, sokat leölt közülök és meghódította őket s a 814. évben, mikor Konstantinápoly ellen készült, roppant seregének egy részét *avarok* alkották;¹ sőt annak is van nyoma, hogy a frankoktól legyőzött avaroknak egy töredéke a Dunán alúl, Bulgáriába futott: de mindez még nem azt teszi, hogy egyetlen avar sem lakott a Tiszán túl a magyarok bejöveteleig. Mai történelmi ismereteink alapján tehát így fejezhetnénk ki legrövidebben a IX. századi, keleti Magyarországról való tudomásunkat: *bulgár fenhatóság avar, bulgár-szláv és másféle szláv lakossággal.*

¹ Crumus ingentem exercitum coegit, *Avaesque* et ex Selaviniis cunctis ingentes copias collegit (a 814. évről: Stritter, Memoria populorum stb. II. k. 561. lap).

DR. THÚRY JÓZSEF.